

Mykhailo Romaniv

Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

Filaret Kolessa - Researcher of Winter Calendar and Household Rituals (To the 150th Anniversary of the Birth of the Scientist)

The aim of the article is based on the analysis of ethnographic materials of Filaret Kolessa about the winter calendar-household rituals of Ukrainians, first of all from the work «People's Beliefs in the Foothills, in the Village Khodovychi, Stryi District» (1898), to single out the main topics raised by this outstanding scientist. The urgency of the research topic is due to the fact that F. Kolessa is considered primarily as an ethnomusicologist and folklorist, while his ethnographic explorations and ethnological studies remain less known among historians and ethnologists. Instead, the work of the scientist, devoted to the phenomena of traditional and everyday culture, in particular, the calendar and everyday rituals of Ukrainians is important for the analysis of their everyday life and mentality. As a result of the research conducted by the author, it was established that the issue of calendar and household rituals F. Kolessa touched upon in the work «People's Beliefs in the Foothills, in the Village Khodovychi, Stryi District», written on the basis of field materials from his family village. It is claimed that of the holidays of the winter cycle, only the Holy Evening (January 6) is described in this investigation, but in its context the holiday of Malania (January 13) and the New Year (January 14) are also mentioned. The range of issues covered by F. Kolessa on the basis of the given materials (various spheres of rites, their motives, etc.) is investigated. A comparative analysis of information from the work «People's Beliefs in the Foothills, in the Village Khodovychi, Stryi District» and field ethnographic materials recorded in Khodovychi in 2019 by researchers Veronika Volovyk and Roman Tarnavskiy was conducted. These results allowed us to draw the following conclusions: 1. Ethnographic exploration of F. Kolessa «People's beliefs in the foothills, in the village. Khodovychi of Stryi district» is an important source for studying the winter calendar and household rituals of Ukrainians in the local dimension (on the example of one settlement). 2. Describing the Holy Evening as one of the main holidays of the winter cycle, F. Kolessa highlighted the important issues of various areas of its rituals: subject sphere – kutia, bread, sheaf of oats, hay, iron objects, garlic, coins, etc.); promotional sphere – in particular, divination; verbal sphere – verbal accompaniment of rituals, as well as folk names to describe various cultural realities, for example: Christmas sheaf – «did», Christmas hay – «baba», ceremonial bread – «Malanka» and «Vasyl'», etc.; personal sphere – the role of the host, hostess or other family members in certain customs and rituals. 3. F. Kolessa also clearly testified to the presence of economic and funeral motives in Christmas Eve customs and rites on specific examples.

Keywords: *Filaret Kolessa, History of Everyday Life, Ethnic Mentality, Folk Culture, Winter Calendar and Household Rituals, Christmas Eve, Khodovychi Village, Stryi District*

Михайло Романів

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

Філарет Колесса – дослідник зимової календарно-побутової обрядовості (До 150-річчя від дня народження вченого)

Мета статті – на основі аналізу етнографічних матеріалів Філарета Колесси про зимову календарно-побутову обрядовість українців, передусім з праці «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» (1898), виокремити підняті цим видатним ученим головні теми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що Ф. Колессу розглядають передусім як етномузиколога та фольклориста, а його етнографічні розвідки та етнологічні студії залишаються менш знаними серед істориків та народознавців. Натомість доробок ученого, присвячений явищам традиційно-побутової культури, зокрема, календарно-побутової обрядовості українців має велике значення для аналізу їхніх повсякдення та ментальності. У результаті проведеного автором дослідження встановлено, що питання календарно-побутової обрядовості Ф. Колесса заторкнув у праці «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту», написаній на основі етнографічних матеріалів, зібраних на теренах малої батьківщини. Стверджено, що зі свят зимового циклу у цій розвідці схарактеризовано лише Святий вечір (6 січня), проте в його контексті згадано також свято Маланії (13 січня) та Новий рік (14 січня). Досліджено різноманітні сфери обрядів, їхні мотиви тощо, які висвітлив Ф. Колесса. Проведено порівняльний аналіз матеріалів з праці Ф. Колесси та сучасних етнографічних матеріалів, зафіксованих у с. Ходовичах дослідниками Веронікою Воловик та Романом Тарнавським у 2019

р. Ці результати дають змогу зробити наступні висновки: 1. Етнографічна розвідка Ф. Колесси «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» є важливим джерелом для дослідження зимової календарно-побутової обрядовості українців у локальному вимірі на прикладі одного населеного пункту. 2. Характеризуючи Святий вечір як одне з головних свят зимового циклу, Ф. Колесса заторкнув важливі питання різних сфер обрядовості: предметної – кутя, хлібні вироби, вівсяний сніп, сіно, залізні предмети, часник, монети та ін.; акціональної – зокрема, ворожіння; вербальної – словесний супровід обрядових дій, а також назви різноманітних культурних реалій, наприклад: різдвяний сніп – «дід», сіно – «баба», обрядові хліби – «Маланка» і «Василь» тощо; персонажної – роль господаря, господині та інших членів родини у звичаях та обрядах. 3. На конкретних прикладах Ф. Колесса чітко засвідчив наявність господарських і поминальних мотивів у святвечірніх звичаях та обрядах.

***Ключові слова:** Філарет Колесса, історія повсякдення, етнічна ментальність, народна культура, зимова календарно-побутова обрядовість, Святвечір, село Ходовичі*

Вступ.

Філарет Колесса – видатний український етномузиколог, фольклорист та етнограф, доробок якого у розвиток українського народознавства неможливо переоцінити. Нині можна говорити й про розвиток окремого напрямку наукових студій колессезнавство, що охоплює не лише дослідження життя та діяльності Ф. Колесси, а й інших представників родини Колесів – літературознавця Олександра Колесси, фольклориста Івана Колесси, композитора Миколи Колесси та багатьох інших.

Біографія Ф. Колесси відбиває багато тенденцій у житті західноукраїнської інтелігенції кінця останньої третини XIX – першої половини XX ст. Майбутній народознавець народився 17 липня 1871 р. у с. Татарському Стрийського повіту (нині с. Піщани Стрийського району Львівської обл.) в родині священника. Закінчив гімназію у Стрию, відтак – філософський факультет Львівського університету, де студіював передусім українську, класичну, слов'янську, польську та німецьку філологію, історію Русі, філософію та педагогіку (Абсолюторії, 1890).

У 1906–1907 рр. Ф. Колесса стажувався у професорів Ватрослава Ягича (слов'янський семінар) та Гвідо Адлера (музикологічний семінар) у Віденському університеті; із 1907 р. вивчав тогочасні новітні методи музичної етнографії у Психологічному інституті Берлінського університету. У 1907 р. опрацьовував матеріали до історії козаччини у Шведському державному архіві у Стокгольмі. У роки Першої світової війни перебував у Відні, зокрема, стажувався у Віденському фонографічному архіві при Австрійській академії наук. 21 березня 1918 р. у Віденському університеті на основі дисертації про віршову і музичну форму українських народних дум здобув ступінь доктора філософії зі слов'янської філології. Педагогічну діяльність Ф. Колесса розпочав ще у 1898 р., коли учителював в Академічній (українській) гімназії у Львові. Згодом продовжував вдосконалювати свій педагогічний фах у гімназіях Стрия та

Самбора, після чого знову повернувся до викладання у філії Академічної гімназії у Львові. На початку 1920-х років Ф. Колесса також викладав українську усну словесність в Українському університеті у Львові. Від 1929 р. народознавець присвятив себе виключно науковій праці, а в листопаді 1939 р. він став професором Львівського університету та очолив кафедру фольклору й етнографії. Водночас із 20 січня 1940 р. очолив Державний етнографічний музей у Львові. Помер Ф. Колесса 3 березня 1947 р. у Львові (Особова справа, 1947).

Більшість наукового доробку Ф. Колесси присвячено етномузикології та фольклористиці. Проте авторству вченого належать й етнографічні та етнологічні праці. Тож **актуальність** пропонованої статті зумовлена необхідністю комплексного аналізу етнографічних студій Ф. Колесси, аби засвідчити роль вченого у розвитку історичних наук. Мета дослідження – виокремити, на основі аналізу доробку Ф. Колесси, головні теми в межах характеристики вченим зимової календарно-побутової обрядовості українців. Наголосимо, що зимові звичаї та обряди є однією з ключових ділянок народної культури, яка дозволяє висвітлити сфери повсякдення, зокрема святкового дозвілля, а також ментальності.

Для досягнення поставленої мети застосовано **комплекс методів і методологічних підходів**, серед яких головним став порівняльно-історичний метод, адже одним із завдань є порівняння етнографічних реалій с. Ходовичі за матеріалами Ф. Колесси кінця XIX ст. та сучасними етнографічними розвідками. У цьому, зокрема, полягає **новизна підходів до визначення предмету пропонованого дослідження**. З дозволу дослідників Вероніки Воловик та Романа Тарнавського використано їхні неопубліковані польові записи, зроблені у Ходовичах у 2019 р. Крім того, за допомогою методу структурно-функціонального аналізу кожен обряд розглянуто крізь призму низки сфер: предметної – атрибути, акціональної – дії,

вербальної – словесний супровід, персонажної – учасники ритуалу.

Серед позицій сучасної історіографії з теми дослідження наголосимо на працях Миколи Козлова (Козлов, 2011), Софії Грици (Грица, 2011), виданні «Родина Колессів», упорядкованому Іриною Довгалюк та Андрієм Вовчаком (Довгалюк, & Вовчак, 2005; Довгалюк, & Вовчак, 2013), виданій Іриною Коваль-Фучило праці Ф. Колесси «Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР» (Колесса, 2011).

Аналіз історіографії засвідчує, що Ф. Колессу часто розглядають як дослідника колядок і щедрівок. І справді, якщо аналізувати доробок ученого, бачимо, що фольклорному супроводу свят зимової календарної обрядовості дослідник приділяв чимало уваги (Колесса, 1905; Колесса, 1938; Колесса, 2005). Натомість власне зимова обрядовість як сфера історичних знань найповніше представлена у його праці «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту». Вона побачила світ в «Етнографічному збірнику». Наголосимо, що специфіка цього видання розкрита у статті Михайла Глушка (Глушко, 2020).

Результати дослідження. Етнографічну розвідку «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» Ф. Колесса опублікував у 1898 р. (Колесса, 1898). Праця написана на матеріалах, які Ф. Колесса зафіксував на своїй малій батьківщині – у селі Ходовичах (тепер Стрийського району Львівської обл.). На нотатки молодого етнографа звернув увагу Іван Франко, який на той час займався редагуванням «Етнографічного збірника» – друкованого органу Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Це спеціалізоване серійне видання було засноване у 1895 р. з ініціативи Михайла Грушевського та мало на меті публікацію польових фольклорних та етнографічних матеріалів (Глушко, 2020). Наголосимо, що з Науковим товариством імені Шевченка Ф. Колесса почав співпрацювати ще у кінці XIX ст., а 23 грудня 1909 р. став дійсним членом товариства (Особова справа, 1947).

У передмові до праці Ф. Колесси «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» І. Франко писав, що вона стала спробою «систематичного зводу людових вірувань в одній місцевості» (Колесса, 1898, с. 76). Зазначимо, що у п'ятому томі «Етнографічного збірника» розміщено й розвідку самого І. Франка «Людові вірування на Підгір'ю» (Франко, 1898), укладену на основі матеріалів з його рідного села Нагуєвич (нині Дрогобицького р-ну Львівської обл.).

«Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» є унікальним джерелом для

дослідження багатьох тем з різноманітних сфер традиційно-побутової культури, у тому числі календарно-побутової обрядовості. Насамперед Ф. Колесса звернув увагу на традиції Святвечора (6 січня), в контексті характеристики якого торкнувся і таких свят, як Маланія (13 січня) та Новий рік (14 січня). Увесь наведений у праці Ф. Колесси матеріал про зимові свята можна поділити на такі тематичні групи:

1. Номінація свят. Рубрику, в якій розміщено матеріали про святвечірні звичаї та обряди, народознавець назвав «Святий вечір», вживаючи по тексту таку форму фонетичної передачі місцевої назви свята, як «святий вечір». Окрім цього, як уже зазначалося, дослідник згадував свята Маланії та Новий рік (Колесса, 1898, с. 91). Дещо доповнити ці матеріали дозволяють сучасні польові записи з Ходовичів. Так, місцеві мешканці вживають такі назви свят, як «Святий вечір», «Перший Святий вечір» (6 січня), «Різдво» (7 січня), «Маланки» (13 січня), «Василія», «Новий рік» (14 січня), «Щедрий вечір», «Другий Святий вечір» (18 січня), «Йордан» (19 січня). Вочевидь, термін «Щедрий вечір» на означення надвечір'я Водохреща походить від виконання ритуальних пісень-щедрівок, позаяк вечеря є пісною. Це підтверджують і польові записи: «На перший Святий вечір то в нас колядують, а вже на другий Святий вечір – Щедрий вечір, то щедрують. Колядують, діти ходять колядувати. А на Щедрий вечір – щедрують» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

2. Підготовка святвечірнього столу. Ф. Колесса зазначав: «На стів стельит сіно і обрусом накривають, а під обрус кладут залізну колодку, от, що сі замикає [...]. Як на святий вечір устельит стів обрусом по сїні, то уже така руска [руська, тобто українська. – М. Р.] установа: господар або господині вітьигає з під обруса стебло, теї ворожит: “Буду мати довгий вік, або буду мати короткій вік”» (Колесса, 1898, с. 91–92). Респонденти з Ходовичів ще досі практикують одну зі складових описаної традиції: «Під обрус ставили сіно. На чотирьох кутах ставили сіно. То я пам'ятаю, моя мама рибила» (Матеріали інтерв'ю, 2019). Натомість про використання колодки сучасні етнофори не згадують. На основі порівняльних матеріалів з Покуття можемо припустити, що й у Ходовичах колодку на Святвечір клали, аби символічно забезпечити родину впродовж року від пересудів (Польові етнографічні матеріали, 2015).

Далі Ф. Колесса навів інформацію про ритуальні хліби та атрибути, які їх супроводжують – монети, часник: «На столі кладут два хліби: еден сі називає Маланка, а другий Василь. Одже кладут Маланку на Василь, під них кладут сіме

коліпне на галагані [мідяна монета (тепер уже скасована), що мала в собі чотири кпейцарі], тей обведут їх вінцьом з часнику; тогди вже не мож їх кивати» (Колесса, 1898, с. 91). Інформатори натомість розповідають: «На стіл ставиться два хліби, дві хлібини. Той хліб – Василь і Маланка. Василь все був знизу, Маланка – зверху. Або ставили два такі колачі. Під ці колачі ставлят пшеницю, сиплят зерна пшениці і обов'язково – гроші, щоб велися в хаті гроші. Гроші під хлібом. І тоді, наприклад, вже скінчилися свята, то ті гроші, ідеш до церкви, і там треба кинути в скарбничку. А навколо того хліба то обов'язково – часнок. То такі гарні головки мили, чистили і зберігали для того, а на Святвечір сплітали такий вінок. Такий вінок і навколо хліба. Та я і тепер собі такий вінок роблю. І дуже, кажут, той вінок зберігається. Струпиться часнок, гниє, а той, що у вінку, – не. А тепер вже так нема ярого того часнику. То я вже два роки ставлю три головки такі файні у салатничок коло того хліба на стіл. Часнок обов'язковий. То є здоров'я. І сіль у сільничці, і часнок мають стояти. То той хліб на столі, той часнок лежить вже до Йордану» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

3. Ритуальне облаштування місця під столом і навколо нього. Важливою інформацією, яку навів Ф. Колесса, є відомості про те, що мешканці Ходовичів робили на Святий вечір сніп з вівсяних стебел, який називали «дідом». «Діда» ставили на покуті. Натомість під стіл клали сіно – «бабу»: «В куті ставит діда (сніп вівсяний), а під стів бабу (вйизанку сіна)» (Колесса, 1898, с. 91). Сучасні респонденти з Ходовичів також зазначають, що святвечірній сніп з погляду предметної сфери – вівсяний, а з погляду номінації – «дід», хоча під впливом засобів масової інформації набула поширення й назва «дідуха» («Сніп вівса принесли і ставили в кут. А тепер мают дідухи куплені. На той сніп казали “дід”») (Матеріали інтерв'ю, 2019)). Також сучасні мешканці розповідають про сіно, яке клали під стіл, але про його означення терміном «баба» не згадують: «На Святий вечір йде господар, заносить сіно до хати і кладе під стіл. І діти лізуть туда під стіл і квокають, шоби було курів багато. «Ваші кури, а наші яйця» кажуть». То сіно під столом «баба» не називали. В нас не було такого звичаю» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Ф. Колесса також не оминув увагою використання на Святий вечір предметів із заліза: «На сьвітій вечір косу застрамйиют коло полиці за лаву, коло прилавка, а леміш і чересло [залізні деталі плуга. – М. Р.] під стів ставит» (Колесса, 1898, с. 91). Згідно з матеріалами дослідника, це робили з апотропеїчною метою – задля забезпечення від приходу небіжчиків: «аби мерці не прийшли, бо мертвий бойит сі заліза»

(Колесса, 1898, с. 91). Вочевидь, йшлося про мерців, які були для родини чужими, адже душі померлих членів роду сім'я пошанувала.

4. Кутя та обряди, пов'язані з обрядовою трапезою. Чи не найбільше інформації в контексті характеристики Святого вечора Ф. Колесса навів про головну обрядову страву – «кутю» або ж «пшеницю»: «Найстарша страва на сьвітій вечір є пшениці, що називають «кутьи». Як першу ложку куті берут, то встають, аби пшениці не польггла, і їдуть на помацки, замикают очи, аби так горобції позаступало, аби пшениці не спивали. Потому сьидають і їдуть як все. Як уже попоїдуть, то господар бере трошки куті в ложку і кидає на стелю, аби так худобиці брикала. Господар або господині кидає, а діти долоні наставйиют: кілька зеренець котрому впаде, тільки штук товару дістане в спадщині. Не єдному ціла пушка впаде, а йинчому два зеренці маку: то уже сі жьилує: “Отто! иа мені лиш дві курки?”» (Колесса, 1898, с. 92).

Наголос на першому складі у назві «кутя» поширений і в сучасній говірці мешканців Ходовичів. До того ж головну святвечірню страву й надалі можуть називати «пшеницею». Польові записи В. Воловик та Р. Тарнавського містять й досить докладний опис приготування куті у родинному селі Ф. Колесси, особливості її споживання, використання в обрядах тощо: «Кутя обов'язково. В кутю давали пшеницю, але вона була особливо оброблена. Тепер оту готову купляеш. А колись її намочували і в ступі опихали, шоби з неї та лупина зверху, та лупинка злізла. Пшеницю зваримо. До куті даєм і горіхи, і мід, і той мак. Тепер вже хто тре в макітрі, а хто перемеле на м'ясорубці. То щораз то все інакше. Найперше дається кутя, по черзі даєм її. Найперше всі їдять, пробуют кутю. На самий перед – кутя. Раніше кутю кидали [до стелі]. А тепер куди по моїй ліпніні кутю кидати? То задорого би було» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Додамо, що під час польового виїзду до Ходовичів сучасні дослідники записали інформацію і про інші святвечірні страви, про які не згадував у своєму дослідженні Ф. Колесса. Так, сучасні інформатори розповідають: «На Вечеру дванадцять страв, на Святий вечір. Страва основна є кутя. Є борщ пісний. Є грибова юшка. Є вареники ружні: з капустою, з маком, з картоплею, з грибами. Найліпше любили ті, що гриби і трошки бульби, особлива підливка до тих. Ну ще голубці обов'язково. Голубці пісні роблять, роблять з сирі картоплі – з тертої бульби. Таке як на деруни, відцидити і дати там всього, приправи такої всілякої. То файні, смачні. Ну і з рису. Хто як. З пшона багато роблять голубці. Риба є. Рибу роблят і заливну, рибу роблят і фаршировану, рибу роблят всіляко

(тепер і такі нові рецепти є, що коропа наперед замариновують і так запікають). Стручень є, але він за страву не рахує. Стручень, то такий плетений хліб. То така плетенка. То така ромбом форма. І тоді то тісто плетеш косою вниз, а потім друга коса плетеш вверх. І воно тоді підкисає і так спечеться» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Окремої згадки потребує й така інформація з праці Ф. Колесси: «Як вечеріють на сьвітій вечер, то не треба класти лижку з рук цілу вечеру, то не будут боліти крижі при жнивї. І води таки не мож пити, бо потому буде дуже хотіти: в поли, дебуть» (Колесса, 1898, с. 92). Отже, маємо справу з обрядодіями під час святвечірньої трапези, здійснення яких було покликане забезпечити здоров'я присутніх на ній.

5. Ритуальна годівля худоби. Ще одним аспектом святвечірньої обрядовості, який порушив Ф. Колесса, є обов'язкова годівля худоби перед святвечірньою трапезою, та як вияв міфологічного світогляду віра в те, що на Сьвятий вечер худоба може розмовляти. Народознавець навів такий опис цього обрядового аспекту: «У нас сьвітій вечер, як уже заставит на столі вечеру, то кождий господар дає і худобі їсти, аби і тварина їла, як люди вечеріють [...]. Як дасть господар їсти, то худоба говорить, а як би не дав, то плаче. А еден господар не вйирив. «Ану, каже, я не дам їсти, стрібую, що то буде». Сам пішов до хліва, льиг в жолуб, тей слухає. А еден вів каже до другого: «Повеземо ми завтра нашого господаря до гробу». Тей так сі стало: той господар як лежбив, так і застиг тамой у ясьліх» (Колесса, 1898, с. 92). У цитаті зафіксований, зокрема, натяк на те, що покійника, за давньою українською традицією, на кладовище обов'язково везли на санях, запряжених волами (Вовк, 1928).

На відміну від респондентів Ф. Колесси, сучасні інформатори з Ходовичів ритуальну годівлю худоби пов'язують не зі Сьвятий вечором 6 січня, а з надвечір'ям Водохреща 18 січня: «На Другий Сьвятий вечер то вже водицю приносят. То вже господар іде кропе в хаті всьо, навколо хати, аби ніяка нечиста сила [не нашкодила]. Навколо стайні кропе свяченою водою. Ну і всі перед вечерою п'ють свячену воду на Другий Сьвятий вечер. І ще одне. Як іде кропити на Сьвятий вечер господар, то він має пончики, кутю, всьо, що ми маєм, то дає худобі» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Крім того, респонденти вказали на звичай пекти на Другий Сьвятий вечер спеціальні хлібні вироби – «закусуваники»: «То на Другий Сьвятий вечер, як кропили, з вісімнадцятого на дев'ятнадцяте, була традиція, як мама була, то я ще пекла такі, казали «закусуваники». Такі маленькі, вони такі закручувані. Дріжджове тісто, солодке, маком присипане. Таке удвоє

чи так закрутити одно поза друге, як жгутик. І, наприклад, моя мама йшла наперед, чоловік мій за мамою, ми всі йшли ту худобу кропити, і ще й худобі щось давали поїсти. І ми все мали закусуваники. Я все мала в такій вазі. Спекла багато тих закусуваників. І ми ті закусуваники всі їли, ідучи туду кропити навколо стайні, все і по подвіру. Казали, що треба обов'язково їсти ті закусуваники. А тепер ніхто закусуваники ті не пече. То дріжджове тісто таке легоньке, файне тісто, присипане маком, солодке. То дуже таке смачне – закусуваники» (Матеріали інтерв'ю, 2019). Можливо, що первісно ця випічка також призначалася для худоби.

6. Поминальні мотиви святвечірньої обрядовості. Не оминув Ф. Колесса увагою й пошанування на Сьвятий вечер душ померлих родичів, зазначивши: «На ніч усі лижки за діда страмйіють, лише одну лишійють в середині в пшеници, аби сі небішки поживили. І кличут через вікно: «Ходіт усі сьвітї до нас вечеріти!»» (Колесса, 1898, с. 92). Звичаї, про які йдеться у наведеній цитаті, згадують і сучасні мешканці Ходовичів. Проте ритуальну трапезу для душ померлих вони хронологічно пов'язують з Другим Сьвятий вечором 18 січня: ««Діда» до хати приносили. Той сніп був перев'язаний перевеслом і ложку пхали [...] На перший Сьвятий вечер знаю, в нас казали, обов'язково, як вже з стола прибираєш, як повечеряли, кутю залишити. А на Другий Сьвятий вечер казали, що треба обов'язково було в одну мисочку окремо кождої страви по ложці. Хрестили ту страву і ложку в оту тарілочку, в ту мисочку [встромляли]. Бо казали, що вночі приходят мертві на вечеру. На Другий Сьвятий вечер – то всі страви по ложці кидали в мисочку, а потому – горобцям. Горобці їли. А де було [діти]? Так поклали в саду там. Могли висипати і корові. Хто має корову, корові міг висипти. Але ні псові, ні свині не можна сипати оті страви, що мертвим. Кажут, що великий гріх. Псові Боже борони свячене. Свяченого псові не можна давати нічо. Основне – горобці святкували» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Наголосимо, що у своїй етнологічній статті «Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості» Ф. Колесса зауважував, що обряди Сьвятиого вечора і Щедрого вечора набувають подекуди поминального характеру. Як приклад, учений наводив звичай здувати місце перед тим як сісти – «щоб не привалити котроїсь душечки»; вірування населення Стрийщини, за з яким поява на Сьвятий вечер у хаті мухи, а також тремтіння вогню від свічки свідчать про прихід душі на вечеру; обов'язкові згадки під час трапези про покійників та голосіння за

нещодавно померлими членами родини. Цей звичай Ф. Колесса проілюстрував відповідним фольклорним текстом, що походив з Покуття (Колесса, 2001, с. 37).

7. Подальше використання предметної сфери святвечірніх звичаїв та обрядів. Важливим є подальше використання атрибутів Святого вечора, позаяк воно поєднує усі різдвяно-водохресні свята в один цілісний обрядовий комплекс. У своїй праці Ф. Колесса навів інформацію лише про використання обрядових хлібів «Василя» та «Маланку»: «З Васильи цілушку скроят, зашущьит, теї як ідут перший раз сіяти, берут з собов. Васильи таки дают товари на новий рік. А Маланку сами їдыт. Перідь новим роком є такій день, що називають «Маланія»; то не є свѣйто, лише так собі люди називають; одже в той день перут шмате, нібито, аби була Маланка біла. І той хто шмате прав, той насамперед Маланку кушіє; іде зо стола – «Ану, ходи сюда Маланко!» теї крає, їсть, а за ним вже і другі» (Колесса, 1898, с. 91). Інформація, почерпнута у сучасних етнофорів села Ходовичі, дає змогу доповнити інформацію про ці обрядові хлібини, а також атрибути, які їх супроводжували, – часник, гроші, зерна пшениці: «То на Василя, чотирнадцятого січня, берут і знімают Маланку з того Василя. Кажут, що Маланка танцювала навколо Василя. І так хліб один кладут, так як паде. Маланка як розтанцювалася, то злізла з Василя і тако збоку стояла, краєм до Василя. [...] Вже на Йордан наш священник іде по дворах, по хатах з водицею. [...] На нашу вулицю він все приходе вже на другий день – на свято Івана Хрестителя [20 січня. – М. Р.]. Як покропе, тоді вже можна той хліб брати з стола. Хочесі вже той часнок спрятати, то сіно, вже то всьо після Івана Хрестителя. Часнок так стояв, поки священник не покропив. Маланку і Василя – з стола, гроші – окремо, пшеницю – висипали, ту, що під хлібом. То ще на Новий рік хлопчики ходят засівати пшеницею. А не раз у мене коло порога сходило повно тої пшениці навесні, тої, що з-під хліба. Василя і Маланку давали курам і худобі. То вже сухе, зачерствіле. То вже засох той хліб, він навіть знизу так потріскає» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

З розповідей сучасників можемо почерпнути відомості про подальше використання снопа-«діда» та сіна-«баби»: «То вже на Івана, по Івані рух був з тим сіном: забирали, виносили, вже в хаті наводили порядок. Бо то вже всі свята закінчились. Сніп забирали і палили разом з тим сіном, що стояло під столом. То не мож було ні стелити під худобу, нічо. Спалювали і дерева обв'язували тим всім. То сіно по-правильному треба тако поскручувати і обв'язати кожне дерево. Таке зробити перевесло і обв'язати

кожне дерево, щоби родило і щоб не померзло» (Матеріали інтерв'ю, 2019).

Окремих аспектів зимової календарно-побутової обрядовості Ф. Колесса торкнувся у таких розділах свого дослідження, як «Народня мітологія» та «Народня метеорологія». Так, висвітлюючи такого демонологічного персонажа, як «блуд», народознавець вказав: «Сли вже кого такій припадок трафит, то як си нагадає, в котрий день різдво було, вийде на добру дорогу» (Колесса, 1898, с. 94). А під час характеристики народних прикмет навів і таку: «Як жнут, теї гніздо в збіжу надібают меже колосьом, то кажут, що виликий сніг буде в зимі» (Колесса, 1898, с. 78, 94).

Висновки.

Праця Філарета Колесси «Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту» є унікальним етнографічним джерелом для дослідження традиційних календарно-побутових звичаїв та обрядів українців. Матеріали праці відбивають реалії першої половини – останньої третини ХІХ ст., а з погляду історичної значущості дозволяють розкрити питання повсякдення, зокрема святкового дозвілля, та ментальності місцевих мешканців. У контексті порівняння матеріалів з характеризованої праці та сучасних польових етнографічних записів з Ходовичів, можна простежити сталі елементи і трансформації у народній культурі та світогляді населення цього села впродовж ХХ ст.

Відомості з праці Ф. Колесси присвячені зимовій календарно-побутовій обрядовості, стосуються лише одного свята – Святого вечора (6 січня). Наявний матеріал можна систематизувати у декілька тематичних груп: 1. Номінація свят; 2. Підготовка святвечірнього столу; 3. Ритуальне облаштування місця під столом і навколо нього; 4. Кутя та обряди, пов'язані з обрядовою трапезою; 5. Ритуальна годівля худоби; 6. Поминальні мотиви святвечірньої обрядовості; 7. Подальше використання предметної сфери святвечірніх звичаїв та обрядів. Характеризуючи святвечірні звичаї та обряди, Ф. Колесса принагідно згадує такі свята, як Маланія (13 січня) та Новий рік (14 січня).

Записи Ф. Колесси, опубліковані у «Людових віруваннях на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту», дозволяють проаналізувати святвечірні звичаї та обряди з погляду їх мотивів (переважають господарські та поминальні) і чотирьох сфер: 1) предметної – кутя, хлібні вироби, вівсяний сніп, сіно, залізні предмети, часник, монети тощо; 2) акціональної – у тому числі ворожіння; 3) вербальної – словесний супровід обрядових дій; народні назви на означення різноманітних культурних реалій, наприклад: сніп – «дід», сіно – «баба»,

обрядові хліби – «Маланка» і «Василь» та ін.; інших членів родини у тих чи інших звичаях та
4) персонажної – роль господаря, господині чи обрядах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Абсолюторії, 1870-ті – 1890-ті роки. Державний архів Львівської області. Ф. 26 (Львівський університет). Оп. 15. Спр. 717. 610 арк.
- Вовк Хв. Сані у похоронному ритуалі на Україні. Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928. С. 333–354.
- Глушко М. «Етнографічному збірнику» – 125 років: з історії задуму та початку видання. Народна творчість та етнологія. 2020. № 5/6. С. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2020.05.005>.
- Грица С. Листи Миколи Колесси з приводу видання спадщини його батька – Філарета Колесси. Народна творчість та етнологія. 2011. № 1. С. 118–125.
- Козлов М. В. Етнографічно-фольклористична діяльність Філарета Колесси: історіографія. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. 18 с.
- Колесса Ф. Історія української етнографії / передм. Ганни Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. 368 с.
- Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського пов[іта]. Етнографічний збірник. Львів, 1898. Т. V. С. 76–98.
- Колесса Ф. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд. Ірина Коваль-Фучило. Київ: Логос, 2011. 239 с.
- Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії. Львів: Т-во «Просвіта», НТШ у Львові, 1905. 188 с.
- Колесса Ф. Українська усна словесність. I. Загальний огляд (із портретами українських етнографів та народних співців). II. Вибір творів із поясненнями та нотами. Львів: Б. в., 1938. 643 с.
- Матеріали інтерв'ю Вероніки Воловик та Романа Тарнавського, записаного у с. Ходовичах Стрийського району Львівської області 6 липня 2019 р. від Михайлович Оксани Степанівни (1940 р. н.) та Форостини Анни Дмитрівни (1939 р. н.).
- Особова справа Колесси Філарета Михайловича, 1944–1947. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Ф. Р-119 (Львівський державний університет імені Івана Франка). Оп. 1 о/с. Спр. 728. 36 арк.
- Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців», зафіксовані студентом другого курсу Романівим Михайлом Григоровичем у Городенківському районі Івано-Франківської обл. 02–14.07.2015 р. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Ф. Р-119 (Львівський державний університет імені Івана Франка). Оп. 17. Спр. 561-Е. 101 арк.
- Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX – XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) / упоряд. Ірина Довгалюк, Андрій Вовчак. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 476 с.
- Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецької традиції (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси) / упоряд. Ірина Довгалюк, Андрій Вовчак. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 728 с.
- Франко І. Людові вірування на Підгір'ю. Етнографічний збірник. Львів, 1898. Т. V. С. 160–218.

REFERENCES

- Absoljutoriji, 1870-ti – 1890-ti roky [Absolutoriums, 1870s - 1890s]. (1890). Derzhavnyj arkhiv Ljvivs'kohoji oblasti. F. 26 (Ljvivs'kij universytet). Op. 15. Spr. 717.
- Dovghaljuk, I., & Vovchak A. (ed.) (2005). Rodyna Kolessiv u dukhovnomu ta kuljturnomu zhytti Ukrajinj kincja XIX – XX stolittja (z naghody 130-richchja vid dnja narodzhennja akademika Filareta Kolessy ta 100-richchja vid dnja narodzhennja akademika Mykoly Kolessy) [The Kolessa Family in the Spiritual and Cultural Life of Ukraine at the End of the XIX - XX Centuries (on the Occasion of the 130th Anniversary of the Birth of Academician Filaret Kolessa and the 100th Anniversary of the Birth of Academician Mykola Kolessa)]. Ljviv: LNU imeni Ivana Franka.
- Dovghaljuk, I., & Vovchak A. (ed.) (2013). Rodyna Kolessiv – spadkojemnistj naukovo-mystec'kohoji tradyciji (z naghody 140-richchja vid dnja narodzhennja akademika Filareta Kolessy) [The Kolessa family - a succession of scientific and artistic tradition (on the occasion of the 140th anniversary of the birth of Academician Filaret Kolessa)]. Ljviv: LNU imeni Ivana Franka.
- Franko, I. (1898). Ljudovi viruvanja na Pidghirju [People's Beliefs in the Foothills]. Etnografichnyj zbirnyk, 5, 160–218.
- Hhlushko, M. (2020). «Etnografichnomu zbirnyku» – 125 rokiv: z istoriji zadumu ta pochatku vydannja [«Ethnographic Collection» - 125 Years: from the History of the Idea and the Beginning of the Publication]. Narodna tvorhistj ta etnologhija, 5/6, 5–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2020.05.005>.
- Hhryca, S. (2011). Lysty Mykoly Kolessy z pryvodu vydannja spadshhyny johho batjka – Filareta Kolessy [Letters of Mykola Kolessa on the Publication of the Legacy of His Father – Filaret Kolessa]. Narodna tvorhistj ta etnologhija, 1, 118–125.
- Kolessa, F. (1898). Ljudovi viruvanja na Pidghirju, v s. Khodovychakh stryjs'kogho pov[ita] [People's Beliefs in the

- Foothills, in the Village Khodovychi, Stryi District]. Etnografichnyy zbirnyk, 5, 76–98.
- Kolessa, F. (1905). Oghljad ukrajinsko-ruskoji narodnoji poezyji [Review of Ukrainian-Russian Folk Poetry]. Ljviv: T-vo «Prosvjvita», NTSh u Ljvovi.
- Kolessa, F. (1938). Ukrajinsjka usna slovesnistj. I. Zagalnyj oghljad (iz portretamy ukrajinsjkykh etnografiv ta narodnykh spivciv). II. Vybir tvoriv iz pojasnennjamy ta notamy [Ukrainian Oral Literature. I. General Review (with Portraits of Ukrainian Ethnographers and Folk Singers). II. Selection of Works with Explanations and Notes]. Ljviv: B. v.
- Kolessa, F. (2005). Istorija ukrajinsjkoji etnografiji [History of Ukrainian Ethnography], peredm. Ghanny Skrypnyk. Kyjiv: IMFE im. M. T. Ryljsjkogho NAN Ukrajiny.
- Kolessa, F. (2011). Obnova ukrajinsjkoji etnografiji j foljklorystyky na Zakhidnykh oblastjakh URSR [Renewal of Ukrainian Ethnography and Folklore in the Western Regions of the USSR]. Lystuvannja F. Kolessy j M. Azadovsjkogho / uporjad. Iryna Kovalj-Fuchylo. Kyjiv: Loghos.
- Kozlov, M. (2011). Etnografichno-foljklorystychna dijalnistj Filareta Kolessy: istoriografija [Ethnographic and Folkloristic Activity of Filaret Kolessa: Historiography]. Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Kyjivsjkyj nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka.
- Materialy interv'ju Veroniky Volovyk ta Romana Tarnavsjkogho, zapysanoho u s. Khodovykhakh Stryjsjkogho rajonu Ljvivsjkoji oblasti 6 lypnja 2019 r. vid Mykhajlevych Oksany Ctepanivny (1940 r. n.) ta Forostyny Anny Dmytrivny (1939 r. n.) [Materials of the Interview of Veronika Volovyk and Roman Tarnavsky, Recorded in the Village of Khodovychi, Stryi District, Lviv Region, July 6, 2019 from Oksana Stepanovna Mykhailevych (b. 1940) and Anna Dmytrivna Forostyna (b. 1939)]. (2019).
- Osobova sprava Kolessy Filareta Mykhajlovycha, 1944–1947 [Personal File of Kolessa Filaret Mikhailovich, 1944–1947]. (1947). Arkhiv Ljvivsjkogho nacionalnogho universytetu imeni Ivana Franka. F. R-119 (Ljvivsjkyj derzhavnyj universytet imeni Ivana Franka). Op. 1 o/s. Spr. 728.
- Poljovi etnografichni materialy do temy «Tradycijna zymova kalendarno-pobutova obrjadovistj ukrajinciv», zafiksovani studentom drughogho kursu Romanivym Mykhajlom Ghryghorovychem u Ghorodenkivsjkomu rajoni Ivano-Frankivsjkoji obl. 02–14.07.2015 r. [Field Ethnographic Materials on the Topic "Traditional Winter Calendar and Household Rituals of Ukrainians", Recorded by a Second-year Student Romaniv Mykhailo Hryhorovych in Horodenka District of Ivano-Frankivsk Region. 02–14.07.2015]. (2015). Arkhiv Ljvivsjkogho nacionalnogho universytetu imeni Ivana Franka. F. R-119 (Ljvivsjkyj derzhavnyj universytet imeni Ivana Franka). Op. 17. Spr. 561-E.
- Vovk, Khv. (1928). Sani u pokhoronnomu rytuali na Ukrajini [Sleigh in a Funeral Ritual in Ukraine]. In. Prof. Khvedir Vovk, Studiji z ukrajinsjkoji etnografiji ta antropologhiji [Prof. Khvedir Vovk. Studies in Ukrainian Ethnography and Anthropology]. Pragma: Ukrajinsjkyj ghromadsjkyj vydavnychyj fond, 333–354.

Romaniv Mykhailo

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-0898-4350>, romaniv0210@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 02.09.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2021